

ERZURUM MÜFTÜSÜ OSMAN BEKTAŞ HOCANIN SEFER RİSALESİ -TAHKİKLİ NEŞR, TERCÜME VE DEĞERLENDİRME-

Zeki KOÇAK*

ÖZ

Fıkıh ilminde özellikle ibadetler konusunu yakından ilgilendiren sefer meselesi, günümüzde iletişim vasıtalarının hızlı gelişmesi sonucunda yeniden bazı tartışmaların esasını teşkil etmektedir. Bu nedenle Osman Bektaş hocanın sefer risalesi, bir boşluğu doldurmaya yönelik olduğu kadar konunun farklı ilmi mahfillerde tartışılmasına da katkı sağlamıştır. Bunun için yeni çalışmalara ve güncel fıkhi meselelerin çözümüne bakış açısı kazandırması için risaleyi, tahkikini ve tercümesini değerlendirmelerimizle birlikte paylaşmak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Müftü, fıkıh, risale, sefer, illet, meşakkat, vasıta.

ABSTRACT

Journey Treatise of the Erzurum Mufti Osman Bektaş Hodja -Verification of Prose, Interpretation and Review-

In the science of fiqh, Nowadays, Journey Issue which is closely related to worship is to form the basis of discussions as a result of rapid development of means of communication. Therefore Osman Bektaş Hodja's Journey Treatise aim to fill this gap. As well as, this treatise contribute to the discussion of the subject in different scientific fields. Thus We want to share this treatise, its interpretation and reviews to gain new perspectives to solve current jurisprudence issues and new studies.

Keywords: Mufti, Fiqh, Treatise, Journey, Illness, Difficulty, Medium.

* Dr. Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi Eğitim Görevlisi.

Giriş

Sefer konusu İslam fıkhında özellikle ibadetlerle ilgili pek çok meseleyi etkilemektedir. Çağımızda iletişim vasıtalarının günden güne hızlı gelişimi ve değişimi yeni meselelerin gündeme çıkmasına sebep olmuştur.

Fikhi meseleler ilk çıktığı anda ciddi tartışmalara sebep olduğu bir gerçektir. Sefer meselesi de yirminci asrın ilk başında iletişim araçlarının ilerlemesinden hareketle gündeme gelen önemli meselelerden birisidir. Osman Bektaş hoca Erzurum müftü yardımcılığı görevindeyken sefer meselesiyle ilgilenmiş, bu konuda üzerinde çalıştığımız sefer risalesini yazmış, talebelerinden nakledildiğine göre risalesini pek çok ilim merkezleriyle de paylaşmıştır.

Bizim amacımız bu değerli çalışmanın tercüme ve tahkikini ilim dünyasıyla yeniden paylaşarak güncel fikhi meselelerimizin çözümüne katkı sağlamaktır. Fıkıh ilmi esas itibarıyla canlı bir organizma gibidir. Temel sabiteleri korumak kaydıyla zamanın getirdiklerini de nazara alarak konuların mütalaa edilmesinin gereğinde ulema ittifak halindedir. Çünkü fukahanın eserlerinde pek çok hükmün sebebini izahta; bizim zamanımıza göre, bölgemizdeki ulemaya göre, insanımıza en uygun olana göre gibi ifadeleri çokça görmek mümkündür.

I. Osman Bektaş Hoca'nın Muhtasar Hayatı ve Eserleri

1. Hayatı

Osman Bektaş hocamız Tortum'un Serdarlı (Yukarı Katıklı Köyü) beldesinde 1914 yılında dünyaya geldi. Babası Süleyman Efendi, annesi Habibe hanımdır. İlk tahsiline köyünde Kâtip Hoca'dan Kur'an ve ilmihal dersleri alarak başlamıştır. Daha sonra köyün imamı müderris Yunus Efendi'den (Bilici) başladı. Sarf, nahiv, akaid ve fıkıh dersleri aldı. Sonra Dikmen köyünde 18 sene imamlık görevinde bulundu. 1941 yılında askerlik dönüşü Caferiye Camiinde imamlığa başladı. 1949 yılında müftü naibliği sınavını kazanarak göreve başladı 11 yıl süreyle bu görevi sürdürürken bir yandan da Müftü Muhammed Sadık Solakzade 'den klasik medrese usulünde dersler aldı ve çok sayıda talebe okuttu. Bu süreçte ayrıca müftülüğe gelen fetvalara müftü Solakzade'nin nezaretinde bakma görevini de yürütmüştür. Fetva vermede âdete *fetva emini*¹ gibi çalışmıştır. 02. 09. 1966 tarihinde Erzurum müftülüğüne

1 Fetva" ve "emin" kelimelerinin birleşiminden meydana gelen Fetva Emini, kendisine fetva konusunda güvenilen kişi demektir. Osmanlı döneminde Meşihat bünyesindeki Fetvahanenin başında bulunan Şeyhülislama sorulan şer'î meselelerin fetvalarını hazırlama ve şer'îye mahkemelerinden gönderilen ilamları tetkik etmekle görevli, Şeyhülislamdan sonra görüş belirtme ve karar verme yetkisine sahip kimsedir. Osmanlı

atanmış, 20.09.1971 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Daha sonra 01.06.1976 tarihinde vaiz olarak emekli olmuştur. Türkiye çapında saygın bir yeri olan Osman Bektaş hoca 04.12.1986 yılında vefat etmiştir. Beş çocuk babası olan müftü efendi doğduğu köyde metfundur.²

2. Eserleri

Osman Bektaş Hocanın tek eseri “*Risaletü’s-Sefer*” dir. İlimiyle maruf Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Solakzade’nin yanında on bir yıl müftü yardımcılığı yapmıştır. Bu süreçte yukarıda de zikrettiğimiz gibi genelde fetva işine bakmış ve ders okumuştur. Akabinde Erzurum müftülüğü de yapmış olmasına rağmen verdiği fetvaları kaleme almamıştır. Talebelerinin ve ailesinin nakline göre, vefatından önce şunu söylemiş; eğer müftü yardımcılığı ve müftülüğüm dönemimde sorulan fetvaları yazsaydım birkaç cilt fetva kitabı olurdu ve milletimizde istifade ederdi, bunun için üzgünüm. Bu süreçte çok sayıda talebe de okutmuştur.

II. Osman Bektaş Hoca’nın Sefer Risalesi ve Değerlendirmesi

1. Risalenin Tanıtımı, Yazılış Gayesi ve İçeriği

Sefer risalesi altı varak olup tek nüshasıdır. Bu nüsha hocanın mücaz talebelerinden Prof. Dr. Sadi Çögenli de bulunmaktadır. Risaleyi ilk defa bilgisayar ortamına aktaran da odur. Bu çalışmayı yaparken risalenin el yazma fotokopisini ve diğer materyalleri bizimle paylaşan Sadi hocamıza müteşekkirimiz. Metni tahkik ederken hem el yazmasını hem de ilk bilgisayar yazımını dikkate almaya çalıştık. İlk varak ve en son kısmın fotokopisini el yazmasından ilave

---

döneminde başkentte şeyhülislam fetva verirken diğer vilayetlerde müftüler bu görevi deruhte etmişlerdir. İlk Fetva Emni Şeyhülislam Zenbilli Ali Cemal Efendi’nin son döneminde yaşlanması nedeniyle- Yirmi dört yıl yapmıştır- Sultan Süleyman Şeyhülislama yardımcı olmak üzere Fetva hizmetlerini yürütmek için Şeyh Mehmet Muhyiddin Efendi’yi (ö. 954-1547) “kaimmakam” tayin etmiştir. Fetva makamına “emin” ve şeyhülislama “vekil”, “muin” tayin edilmesi Fetva Emni olarak anlaşılmıştır. Daha sonra Fetva Eminliği makamına pek çok âlim atanmıştır. Bu durum Şeyhülislamlığın kaldırıldığı tarih olan 1922’ye kadar devam etmiştir. Bir fikir vermesi açısından 1826-1922 arasında 16 Fetva Emni görev yapmıştır. Fetva Eminlerinin ulema sınıfından oldukları muhakkaktır. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ayar, Talip, *Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği*, (1826-1922) DİB Yayınları, Ankara, 2014, s, 105, 108-110, Ekler 232-233.

- 2 Osman Bektaş hoca sadece dört talebesine icazetname vermiştir. Bunlar Prof. Dr. Sadi Çögenli, Prof. Dr. Cevat Akşit, Doç. Dr. Ruhi Özcan ve Müftülükten emekli Muhammet Doğan’dır. Osman Bektaş hocanın hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Turan, M. Fatih “*Son Dönem Erzurum Müftülerinden Osman Bektaş Hoca ve Sefer Risalesi*” Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, Erzurum, 2007, s, 249-260.

edeceğiz. Risalenin başında Osman hocanın Solakzade'ye ithafı bulunmaktadır. Bizde bir takriz ilave ederek konunun ehemmiyetine atıfta bulunmaya çalışacağız.

Yeni vasıtaların çoğalması ve buna bağlı olarak müftülöklere seferilikle ilgili çok sayıda soru gelmeye başlayınca Osman Bektaş hocayı sefer meselesi ciddi şekilde meşgul etmiştir. Ona göre kadim ulemanın belirlediği 90 km lik mesafeyi kat edenin artık seferilik hükümlerinden faydalanmaması gerekir. Çünkü iletişim vasıtaları deve yürüyüşünü aşmıştır. Dolayısıyla seferilikle ilgili yeni kriterler belirlenmelidir. Birde O dönemlerde Elmalı Hamdi Yazır'ın Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin bir mektubuna cevap olarak kaleme aldığı sefer meselesi,³ hocanın risalesini yazmasında etkili olan amillerden birisidir. Önceleri bu konuyu sözlü olarak zaman zaman ilim erbabıyla mütalaa ederken daha sonra çalışmayı risale halinde kaleme almaya karar vermiş ve yazmıştır.

İçerik itibarıyla risale tamamen sefer konusuna hasredilmiştir. Konu dağıtılmadan usuli temellere de atıfta bulunularak hazırlanmıştır. Tespitimize göre bir mukaddime üç başlık ve bir de hatime ile tamamlamıştır. Hocanın kendisi sadece hatimeyi belirtmişken biz makaledeki konunun sunumundan hareketle okuyucuya kolaylık olsun diye diğer başlıkları ilave ettik. Bu tahkik esnasında yardımcı olan meslektaşım Necmeddin Oğur'a ve tercümede tamamen kendisinden faydalandığım Cafer Sadık Doğru hocama şükranlarımı arz ederim.

2. Risaleyle İlgili Çalışmalar

Bu risaleyle ilgili ilk tercüme ve değerlendirmeyi Prof. Dr. Mehmet Erdoğan bir makalesinde yapmıştır.⁴ Onun değerlendirmesine göre risalede vurgulanan husus üç tanedir. *Birincisi*; hükme (kasra) illet sayılabilecek meşakkatin tam meşakkat olması, *ikincisi*; ihtiyat ilkesi gereği şüpheli durumlarda yakîn ile amel etmek esas olduğundan tam kılmanın gereği, *üçüncüsü*; Osman hocamız, merhum Elmalı Hamdi Yazır hocayı takdir etse de on sekiz saat yerine seferilikte üç gün üç geceyi esas aldığı anlaşılmaktadır.

Osman Bektaş hocanın risalesiyle ilgili Yrd. Doç. Dr. Fatih Turan da "Osman Bektaş Hoca ve Sefer Risalesi" isimli çalışmasında genel hatlarıyla

3 Elmalı Hamdi Yazır hocanın seferilikle ilgili görüşleri için bkz. Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1979, I, 629-633, ayrıca Ahmet Hamdi Akseki'ye seferilikle ilgili yazdığı cevabi mektubu bir risaledir. Tefsirinde mukaddimeler halinde basılmıştır. Bunun için bkz. Hak Dini Kur'an Dili, VIII, X-XXI; IX, VII- XIII.

4 Erdoğan, Mehmet, "Sefer Hükümleri ve Ahkâmın Değişmesi" Seferilik ve Hükümleri, İSAV, 1997, s, 422-428.

bir değerlendirme yapmıştır.⁵ M. Fatih Turan, Osman hocanın da Elmalılı hoca gibi on sekiz saatlik mesafeyi tercih ettiği kanaatindedir.⁶ Turan'ın bu tespitine işaret olsa da, Osman Bektaş hocamızın genelde üç gün ve üç geceyi esas almaya meyilli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bütün istidlallerini bunun üzerine getirmiştir. Dolayısıyla Mehmet Erdoğan'ın anlayışı tercih edilebilir.

Diğer taraftan Elmalı Hamdi Yazır hocanın 18 saatlik mesafeden - malum olduğu üzere - üç günlük bir yolculuk kastettiğini düşünürsek o zaman iki değerlendirmede cem edilmiş olur. Çünkü kadim ulema, insanın bir günde normalde altı saat yürüyeceğini dolayısıyla üç günlük bir yürüyüşün toplamda 18 saat olacağını belirtmiştir. Hatta Elmalılı hocanın bu konudaki görüşlerini Türkçe yazdığı bir makalesinde 20 madde ile özetleyen Ahmet Faik Arı hoca da, 18 maddede "Kemali Vaizlerle Anlaşıldı ki seyri mutatla hareket eden zamanımızın yegâne vesaiti nakliyesi olan bu vesait ile üç günlük yani (18) saatlik yol gitmedikçe yolcu misafir olamaz"⁷ görüşündedir. Bu makaledeki ifade de bizi destekler niteliktedir. Fatih Turan'ın makaleyi değerlendirirken şu hususu da dikkat çekmesi de önemlidir. Eğer üç gün üç geceyi seferde esas alırsak, günümüz ulaşım araçlarının bir kısmıyla artık dünyada sefer yoktur dememiz gerekecektir.⁸

III. Sefer Risalesinin Değerlendirilmesi

1. Risalenin Usulü ve Özellikleri

Arapça olarak kaleme alınan bu risalede ağıdalı bir dil kullanılmıştır. Cümleler uzatıldığından anlaşılması bir hayli zorlaşmıştır. Klasik metin tekniğine, yer yerde şerh tekniğine göre yazılmıştır. Bazı cümleler ancak bir takım takdirler yardımıyla anlaşılmaktadır. Veciz bir üslup kullanılmıştır diyebiliriz. Müellif nüshasına baktığımızda üzerinde bazı küçük çapta değişiklikler olsa da yeniden yazma gibi düzenleyici bir durum yoktur. Bu durum müellifin konuya yoğunlaşmış yazdığını göstermesi açısından manidardır. Bu müellifin ilmi seviyesini göstermesi açısından da dikkate değerdir. Risalede zaman zaman usulî değerlendirmelere ve tahlillere girmesi naslarla istişhad etmesi ve bir takım sorularla konuyu okurken ilgi uyandırıp akabinde yoğun bir bilgi sunumuna yönelip bir takım akli istidlallere yönelmesi risaleyi sonuna kadar ciddi bir ilmi formatta sürdürdüğünün en önemli kanıtıdır.

5 Turan, s, 253-260.

6 Turan, s, 260.

7 Arı, Ahmet Faik (Hemşinli Molla Oğlu), *Sefer Bahsi Hakkında*, s, 3. Bu risale kapağı dâhil beş sahifeden müteşekkil olup müstakil basılmıştır. Sadi Çögenli hocamda bulunmaktadır.

8 Karşılaştırınız, Turan, s, 260.

2. Kaynakları ve Kullanım Şekli

Müellif risalesinde, matbu ve el yazma kaynaklara müracaat etmiştir. Fakat Hilye, Şürünbilali, İnaletüttevfık ve en-Nihaye gibi bazı kaynakların ya farklı nüshaları ya farklı bir eser veya el yazması kullanılmış olsa ki atfedilen yerleri elimizdeki maruf eserlerde bulamadık. Bazen konuyla ilgili görüşünü verdikten sonra kaynakları sıralamıştır. Bazen de tercihini kuvvetlendirecek delillerle istidlal ederken kaynaklara atıfta bulunmuştur. Her iki durumda da atf sistemine riayet etmiştir.

Kaynaklarda genelde kadim ulemanın dikkate aldığı metin, şerh, haşiye sıralamasına riayet ederken bazen de görüşünü destekleyen dört beş eseri aynı anda genelde kuvvetlilik derecesine göre vermeye çalışmıştır. Beynel ulema maruf ve meşhur olan furu fıkıh eserlerini kullandığı gibi bazen çok nadir el yazma eserleri de kullanarak konuyu ne kadar detaylı bir araştırma yaptıktan sonra yazdığını ihsas ettirmiştir. Zaman zamanda atıfta bulunduğu bazı eserlerin herkesin kolayca ulaşacağı nitelikte olduğuna dikkat çekerek konunun açıkça kendi görüşü doğrultusunda olduğuna telmihte bulunmuştur. Kısaca müellif görüşünü temellendirme hususunda bir risalede çok sayılacak sayıda klasik kaynak kullandığı gibi döneminde yapılan çalışmalardan da haberdar olduğunu göstermiştir.

3. Sefer Risalesinin Fıkıh İlmi Açısından Değerlendirilmesi

Seferilik konusunda; seferiliğin hükmü,⁹ mesafesi,¹⁰ yolun durumu, seferilik süresi ve seferin illeti konuları fıkıh ilminin ele aldığı mevzulardır. Osman Bektaş hocanın risalesinde bu hususlar detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Bu yönüyle risale fıkıh ilmi açısından önemli bir eser konumundadır.

Risalenin mahiyeti yanında üzerinde durulması gereken bazı hususlar ve cevaplanması gereken sorular vardır. *Birincisi*, Elmalı Hamdi Yazır hocanın görüşünden¹¹ hareketle on sekiz saati esas alıp ta toplumun ekseriyetinin ulaşım aracı olarak kullandığı vasıtaları (mutat vasıta) dikkate alarak seferlik konusunu yeniden tartışılıp meselelerle ilgili yeni hükümler mi tespit etmeliyiz. Yoksa Osman Bektaş hocanın ihsas ettirdiği illeti, tam meşakkat olarak kabul

9 Yayıllı, Davut, “*Seferilik Hükümler*”, Seferilik ve Hükümleri İSAV, İstanbul, 1997, s, 247-282; Atar, Fahreddin, “*Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri*” Seferilik ve Hükümleri İSAV, İstanbul, 1997, s, 13-36.

10 Aktan, Hamza, “*Seferilikte Zaman ve Mesafe Kriteri*”, Seferilik ve Hükümleri İSAV, İstanbul, 1997, s, 227-238; Erkal, Mehmet, “*Seferle İlgili Mesafe Ölçüleri*”, Seferilik ve Hükümleri İSAV, İstanbul, 1997, s, 153-170.

11 Elmalı Hamdi Yazır hocanın seferilikle ilgili görüşleri için bkz. Hak Dini Kur’an Dili, I, 629-633; VIII, X-XXI; IX, VII- XIII.

edip bununda ancak üç gün üç gece ile gerçekleşeceğinden hareketle artık seferliliğin çok istisnai olduğunu mu söyleyeceğiz. Bu ve gelecek soruların hepsi fıkhi cevap istemektedir. Buna yeniden sebep olan ise bu veciz risaledir.

İkincisi, Hz. Ömer'in Hz. Peygamberimize korku olmadığı halde neden namazları kısalttıklarını sorunca "O Allah'ın bir sadakasıdır. Onun sadakasını kabul edin."¹² Hükmünden hareketle gerçekten sefere çıkan kimse (piknik ve avcılık vb durumlar hariç) mezheplerin genelde kabul ettiği 90 km mesafeden sonra yine seferlik hükümlerine tabi olmalı mı?

Üçüncüsü, Osman Bektaş Hocamızın fetvası, Elmalının fetvası ve kadim ulamadan 90 km'yi esas alan fetvaları Diyanetin İşleri Başkanlığının ilahiyat fakültelerindeki hocalarında katılımıyla yapacağı kapsamlı bir çalışmayla meselenin illetini belirleyerek sonuçlandırılması mı? Sanki bu daha isabetli olacaktır. Aksi takdirde herkes kendince illet kabul ettiği bir vasfa dayanıp fetva vererek insanımızı tereddütte bırakmaya devam edecektir.

Yeri gelmişken usulü fıkıh açısından illetin şartlarına değinmek isteriz. İlet genel şartları itibariyle *zahir*, *mundabit*, *münasip* ve *gayri kasır* olmalıdır.¹³ Bu vasıflar dikkate alındığında seferde illetin bizatihi sefer olup meşakkat olmadığı ekser ulamanın görüşüdür. Osman Bektaş hocamızın belirttiği gibi azda olsa bir kısım ulamanın *tam meşakkatin* illet olacağını benimsemesi

12 Müslim, Kasru's-Salat, 1; Tirmizi, Tefsir, 5.

13 Bu kavramlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Neseфі, Ebu'l-Berekat, *Keşfü'l-Esrar*, 1986, II, 281-290; Hallaf, Abdulvehhap, *İlmü Usulü'l-Fıkıh*, İstanbul, 1984, s, 70-78. İletinin şartlarını İslam âlimleri on beş yirmeye kadar çıkarmışlardır. Biz burada üzerinde genelde ittifak edilen dört tanesini zikrettik. İletinin şartlarında zikredilen *Zahirden* maksat, illet olacak vasfın herkesçe açık seçik olarak bilinip kapalı bir tarafının olmamasıdır. *Mundabitten* maksat ise illet olacak vasfın genel geçer olması, her yerde ve zamanda aynı olmasıdır. Görecelikten ve mahallilikten uzak olmalıdır. *Münasibden* maksat ise illet olacak vasfa riayet edildiğinde, celbül menafi ve deful mefasidi tahakkuk ettirmeli. Başka bir ifadeyle o vasfın illetliğine riayet edildiğinde makasidüşşeria gerçekleşmelidir. Bunu daha açık olarak şöyle de ifade edebiliriz. Zaruriyyat-ı hamse olarak bilinen; *dini koruma*, *nefsi koruma*, *nesli koruma*, *aklı koruma* ve *malı koruma* hususları gerçekten sağlanmalıdır. Aslında verdiğimiz her hükümde bu hususları nazar-ı dikkate almamız fıkıhın mantığı ve maksadı açısından önemlidir. *Gayr-u Kasırdan* maksat ise illet olacak vasfın naslarda belirtilen hususa ve şahsa mahsus olmaması gerekir. Eğer ona özel bir durum ise bu durumu alıp ta başka birisine makisünaleyh yapamayız. Çünkü bu illet ona mahsustur yani ona hasır olmuştur umumileştirilemez. Mesela Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Huzeyme'nin tek kişilik şahitliğiyle yetinip hüküm vermesi gibi. Bu durum sadece Hz. Huzeymeye mahsustur diğer sahabelerden ve insanlardan ancak iki kişinin şahitliğiyle hüküm verileceği malumdur. Hadisle ilgili bkz. Buhari, Cihad, 12, Tefsir, 3; Nesai, Büyü, 81.

dikkate değerdir. Bunun için öncelikle konunun illetinin tespitine yoğunlaşılması sonradan da diğer hususlara gidilmesi faydalı olacaktır. Aksi halde çağımızda ki hızlı gelişmelerden dolayı tez tez fetvayı değiştirmeye ihtiyaç duyulacaktır. Bu da mümkün olmamakla birlikte aşırı seyyaliyetli durum dini hükümlerin icrasında zaman zaman ciddi sıkıntıları da berberinde getirecektir. Esas itibarıyla hükmün müstakar olana bağlandığı müsellesattandır. Dolayısıyla yukarıda zikredilen hadisi şeriften ve illetin belirtilen vasıflarından hareket edilmesi halinde 90 km mesafeyi kat eden hakiki bir misafirin seferilik hükümlerinden faydalanması düşünülebilir. Çünkü gerçek manada sefere çıkan kişinin az çok meşakkatle iptila olacağı malumdur. Kaldı ki meşakkatin illet kabul edilmesi durumunda cevaplanması gereken pek çok yeni soru da mevcuttur. Mesela ağır ve yorucu işlerde çalışanların durumu ne olacaktır. Ayrıca yukarıda zikredilen illetin şartları açısından bakarsak meşakkat vasfı, illet olmaya pek elverişli görünmemektedir. Dolayısıyla usulde mevcut olan illet ve hikmet ayırımına da dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü hükümler illetlerine bağlıdır, hikmetlerine değil. Zira hikmetin, illet gibi belirleyici net sabiteleri ve kriterleri yoktur. Yine de bu konunun bütün yönleriyle yeniden değerlendirilmesine ihtiyacın olduğunu söyleyebiliriz.

IV. Sefer Risalesinin Metin Tahkiki ve Tercümesi

Osman Bektaş hoca kaleme aldığı Sefer Risalesini hocası Müftü M. Sadık Solakzade'ye ithaf etmiştir. Sefer risalesine geçmeden önce yazmış olduğum takrizi zikretmek istiyorum. Çünkü bu risaleyi Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezinde Mukarenetü'l-Mezahib dersinde diğer temel eserlerle beraber okutup mütalaa ettirdim. Bu vesileyle bir nebze de olsa mevzuya mukaddime olması babından burada zikretmek istiyorum. Dolayısıyla Tahkikli neşri sunarken önce yazdığım takrizi sonra hocanın ithafını, akabinde asıl metni ve risalenin müellif nüshasının ilk varakını ve en son kısmını vermek istiyoruz.

1. Risalenin Tahkikli Neşri

تقريظ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده القائل: "فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ
وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ "

والصلاة والسلام على من لا نبي بعده القائل: "مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ"
وعلى اله واصحابه ومن تبعهم باحسان الي يوم الدين

أما بعد فإن الشريعة الإسلامية رسالة خالدة ونصوصها عبارات كلية تتضمن كل
المسائل الجزئية التي يمكن أن تنزل من البشر في حياته الشخصية والاجتماعية. ولذلك على
العلماء أن يستنبطوا ويستخرجوا أحكاما لائقة لاحوال الناس في كل زمان و مكان.
هذه رسالة مهمة لطيف الحجم كبير القدر في الفقه الاسلامي لانها تبحث عن مسألة
السفر. ومنذ التاريخ الى يومنا هذا لم يأل العلماء جهدا في التأليف في هذه الموضوع الجليل
إضافة الى ذلك نجد أن استاذ الكرم مفتي ارضروم الحاج عثمان بگطش تناول هذا البحث
بالاستقصاء العميق من جهة الاصول والفروع ومن المنقول والمعقول واستنادا في ذلك الى
الكتب المختلفة المشهورة والنادرة.

وقد قمت بتدريس هذه الرسالة في مركز التخصصي الديني العالي مدينة

ارضروم ضمن "مقارنة المذاهب " ولما كانت مقارنة المذاهب أمراً ضروريا في يومنا هذا رأينا
أن نقوم بتدريس هذه المادة لما تحويه من مواضع مهمة في حياتنا اليومية.

واخيراً أتمنى لهذا الجهد المتواضع ان ينال القبول والاستحسان من المولي عز وجل ومن
المسلمين جميعاً.

د. زكي قوجاق

استاذ اصول الفقه و الفقه المقارن

ارضروم - ٢٠١٥

رسالة السفر

تأليف عثمان بگطش مفتي أرضروم سابق

إهداء

إلى روح العلامة الأستاذ الكل بحر الفضائل زين العلماء قدوة الفضلاء منبع فيض الإلهي المتفرد بالكمالات الإنسانية الحاج محمد صادق أفندي المتشرف بوظيفة الإفتاء بعد أبيه زهاء اثنين و أربعين سنة في بلدتنا أرضروم. عثمان بگطش مفتي أرضروم.

أعوذ الله من الشيطان الرجيم

بسم الله الرحمن الرحيم

[مقدمة]

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين.

أما بعد فقد شاع مسألة السفر في زماننا بين علماء البلاد و اختلفت آرائهم وبياناتهم في محافل الإرشاد فكانت حادثة مهمة في الشريعة ومسألة تبني عليها أحكام في الفقهية وهي تحديد مسافة السفر في الطريق الجوية والحديدية التي تجري فيها الوسائط الجديدة من القطار والطائرة هل يعتبر فيها مشي الأقدام وسير الإبل كما في المواضع السائرة أو سير تلك الوسائط؟ لتكثرهن وكونهن من الوسائط العمومية بوصولهن إلى حد الاعتقاد وهل في تلك المسألة مدخل وتأثير للعادة أم لا؟ وهل يمكن أن يبين ويثبت في الطريق المذكورة حكم شرعي يليق بمآلها كما اعتبر الفقهاء للجبل والبحر أم لا؟

[مدة السفر أو مسافته]

أقول -ومن الله التوفيق-: إن أكثر الفقهاء الحنفية اتفقوا على أن مدة السفر ثلاثة أيام لباليها بدلالة الحديث المعروف بينهم يسمح المقيم يوماً وليلة والمسافر ثلاثة أيام ولياليها¹⁴. وأوضح بعضهم وجه ذلك بأن المشقة الكاملة التي اعتبرت علة للتخفيف في

¹⁴ أحمد بن حنبل، مسند، ج. 5، ص. 313. البيهقي، السنن الكبرى، ج. 1، ص. 290، دار المعرفة.

علم الأصول إنما تتحقق في المدة المذكورة لأن المشقة الكاملة لا تتحقق في اليوم الأول لكون السائر مسكنه عند ابتداء السفر. وفي الثالث بوصوله إلى مقره وفي الثاني يسير من مسكن السفر ويبين إليه وتلك إنما تتصور في ثلاثة أيام لا فيما دونها كما في الجوهرية¹⁵. ولذلك راعى الفقهاء -رحمهم الله- تلك الحكمة في كل طريق حتى في البحر معللين ذلك بقولهم: لأن الأثر لا بد أن يكون ملائماً للمؤثر، كما في الإيضاح: مع أن الأحكام تدور مع عللها¹⁶.

ثم إنهم بينوا وصرحوا أن للبحر مسافة تختص به وللبر مسافة تختص به وتختلف مسافة البحر. وفي البر مسافة الجبال تخالف الصحراوات ففي كل موضع يعتبر السير اللائق بحاله وفي كل تعتبر المسافة بسير يكثر وقوعه فإذا خالف حكم البحر للبر مسافة بلا اعتبار الكثرة والقلة أفلا ينبغي أن يكون الطريق الجوية حكم في الشريعة الغراء إذا أمكن المرور والعبور بعناية الملك الغفور مع أنه أقرب إلى الاحتياط. وإذا ثبت واستقر للجبل حكم يختص به لكون السير أبطأ فيه مما في الصحراء أفلا يمكن أن يثبت ويبين للطرق الجديدة الحديدية سيما الجوية حكم يخالف لسائر طرق البر.

[الواسطة المعتادة في السفر وحال الطريق]

وإذا نظر العاقل الذكي بنظر الإنصاف وأمعن فيه إلى تقييد الفقهاء السير بالوسط في كثير من المؤلفات وتعليقاتهم ذلك بكون الوسط هو الغالب المعتاد وتصريحاً بهم أيضاً على أن سير البريد وسير العجلة لكونهما خارجين عن العادة لم يليقاً للاعتبار مع أن الغالب الكثير المعتاد قد يكون قليلاً ونادراً وبالعكس، و إلى رعايتهم الحكمة المذكورة سابقاً في كل موضع باعتبارهم السير اللائق بحاله ثلاثة أيام كما في الجبل والبحر مع عدم ذكره في ظاهر الرواية و باعتبارهم المدة المذكورة في كل طريق أخذ فيه كما سيأتي عن البحر هل يمكن أن يقول بقله الفرق الذي بين الوسائط الجديدة و بين مشي الأقدام من الذي بين مشي الأقدام في صحراء وبينه في الجبل؟ أو أن يقول إن الفقهاء العظام لو شاهدوا هذه الطرق الجديدة سيما الطريق الجوية مع كثرتها وتعممها يوماً فيوماً في جميع البلاد لا يثبتون لها حكماً ولا يبينون لها مسافة تليق بحالها كما بينوا للبحر.

¹⁵ حدادي ، جوهرة النيرة ، كتاب الصلاة ، باب صلاة المسافر ، ج.1، ص.215 ، دار الكتب العلمية ، بيروت.

¹⁶ شمس الدين أحمد ابن كمال باشا الحنفي ، الإيضاح في شرح الاصلاح في الفقه الحنفي ، ص. 33 ، مخطوطة.

نعم لا خفاء لأهل العلم و الفقه في أن الفقهاء رحمهم الله لم يعتبروا سير البريد و فرس الخيـث ونحوهما لكن بينوا علة ذلك بأنهما لكونهما خارجين عن العادة و لقلتهما لم يكونا معتبرين في الحكم لأن الحكم لما يغلب ويعم به البلوى وبعبارة أخرى الحكمة تراعى في الجنس لا في الأفراد كما بين في محله أ فيمكن أن يقال و يحكم للوسائط الجديدة المعتدلة منها و للسير بما أنها لم تبلغ حد الكثرة ولم تأخذ في زماننا حال الاعتياد كما في الأزمنة السابقة وعند ابتداء حدوثها؟

ومن الأدلة الواضحة المؤيدة لجانب الاحتياط أن ساداتنا الفقهاء أيضا قد أوضحوا في أكثر المؤلفات أن البلدة إذا كان لها طريقان أحدهما مسافة السفر والآخر دونها فسائر الطريق الأول تجري عليه أحكام السفر دون السائر في الثاني سواء كانا في البر أو الأول فيه والآخر في البحر أو بالعكس: فالصور ثلاث كما في الجهانكيرية فالسائر في الطرق الحديدية هل يمكن أن يقال إن طريق الحديدية وطريق الماشي متحdan لكون كل منهما من الطريقين في الصحراء مع أن الطريقين المصححين في كلام الفقهاء أيضا فيها أو يقال إن الصورة المذكورة في كلامهم الاختلاف فيها بتعدد الطرق وما قلتم فالاختلاف فيها في الوسطة فالقياس مع الفارق فهو باطل قطعاً بل الاختلاف في الطريق مع اختلاف الوسطة وعدم مانعية اختلاف الوسطة يفهم من مثاهم المذكور المصور برا و بحرا.

ثم إن الإبل والراجل في قولهم بسير الإبل ومشى الراجل قد فسرت في حاشية الدرر للمولى عبد الحليم¹⁷ وشرح المجمع¹⁸ والطحاوي¹⁹ بإبل القافلة وراجلها، وفي القهستاني: وإنما خص سيرهما بالذكر ليكون كناية عن الغير²⁰ وهو مذكور في شرح الطحاوي وغيره إلا أنه ترك الغير اقتداء بما في الجامع الصغير²¹ انتهى. فيفهم منه أن مرادهم بسير الإبل ومشى الأقدام سير القافلة و القافلة الغالبة المشهورة في هذا الزمان في البر قافلة القطار بلا ارتياب وإذن يتحد ما اخترناه من كل وجه مع قول الفقهاء رحمهم الله تعالى.

¹⁷ ملا خسرو ، درالأحكام في شرح غر الأحكام ، كتاب الصلاة ، باب المسافر ، ص.132 ، فضيلة نشرات ، إستانبول.

¹⁸ الكرمانى عبداللطيف بن عبدالعزيز، شرح مجمع البحرين وملئقي النهرين ، مخطوطة ، ص. 48.

¹⁹ الطحاوي ، مختصر الطحاوي، كتاب الصلاة ، باب صلاة المسافر، ص.3 ، دار الحياء العلوم ، بيروت.

²⁰ القهستاني ، جامع الرموز شرح مختصر الوقاية ، كتاب الصلاة ، باب صلاة المسافر ، ص. 141 ، دارالامارة، كلكتة.

²¹ محمد بن حسن الشيباني ، الجامع الصغير ، ج.1 ، ص.108-110 ، عالم الكتب ، بيروت .

و اعتبر الوسائط الحديدية صاحب التفسير التركي قدوة آوانه محمد حمدي أفندي المعروف بالألمالي في تفسير قوله عز وجل " فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ... " (البقرة: 184) وبحث فيه وأجاد على ما يقتضيه المقام -رحمة الله تعالى عليه-²²، وكذا أستاذنا الحاج محمد صادق المفتي بمدينة أرضروم أفق بذلك مرارا واعتبر الوسائط الجديدة بتعليلات تكاد لا تقبل اعتراضا ولا إنكارا. ويؤيده الدراية أيضا بأن المسافة التي تقطع بسير الراجل في ثلاثة أيام إذا قطعت في بعض يوم واحد وكان ذلك كثيرا مستمرا في عادات الناس مدى الإعصار لا يكون ذلك مدارا للتخفيف مع أن كل ما هو مشروع فهو معقول. في الدر عن شرح المنية: ولا ينبغي أن يعدل عن الدراية إذا وافقتها رواية²³ ولايساعده عموم الحديث المذكور انفا قطعاً. ومن الله التوفيق وعلينا التأمل التام في التحقيق.

وان عارضنا المخالف بعنوان ذكرت في المجموعة الجديدة : أجنبنا بأن مأخذها المأخوذ من البحر يؤيد في هذا الزمان ما قلنا لأن مبنى المسألة على اعتبار قيد الاعتقاد. وإن قال : إن مسافة السفر قد تحققت و ثبتت فلا مساع للنظر فيها، نقول : فهو مردود ومدفوع أيضا فان التحرير المتقن قدوة المتأخرين صاحب رد المختار²⁴ قال في باب السفر ناقلا عن البدائع : " فيعتبر في كل ذلك السير المعتاد فيه وذلك معلوم عند الناس فيرجع إليهم عند الاشتباه²⁵ ".

فلا يظن المقلد الصارف نظره عن تدقيق أقوال الفقهاء وعن تعليلاتهم أن العادة لا مدخل ولا تأثير لها فيها ، قال في الاختيار : " بسير الإبل ومشي الأقدام لأنه الوسط المعتاد"²⁶، وفي القهستاني²⁷ و عناية التوفيق بسير وسط دون السريع والبطئ الخارجين عن العادة . وما نقله صاحب الرد أنفا صريح في الرد أيضا، وفي الاختيار : " واعتبرنا الوسط

²² يازر ، ألمالي محمد حمدي ، حق ديني قران ديلي ، ج.1 ، ص. 519-528 ، عزم نشریات ، إستانبول.

²³ ابن عابدين ، رد المختار على الدر المختار، كتاب الصلاة ، باب صلاة المسافر ، ج.2 ، ص.120 ، دار الفكر ، بيروت .

²⁴ ابن عابدين ، رد المختار على الدر المختار، كتاب الصلاة ، باب صلاة للمسافر ، ج.2 ، ص.120 ، دار الفكر ، بيروت .

²⁵ كاساني ، بدائع الصنائع ، كتاب الصلاة ، فصل في صلاة المسافر ، ج.1 ، ص.94 ، دار الكتب العلمية ، بيروت .

²⁶ موصلی ، الاختيار ، كتاب الصلاة ، باب صلاة المسافر ، ج.1 ، ص.105 ، دار المعرفة ، بيروت .

²⁷ القهستاني ، ص.140.

لأنه الغالب²⁸ ، وفي النهاية : ” وهما الغالبان على عادة الناس في السير والحكم لما يغلب ويعم به البلوى “اه . واختلاف العادة من البديهيات .
 فلا يظن أيضا أن المقياس مكاني فلا تتغير المسافة طولاً وقصراً فانهم قد صرحوا
 أيضا في كثير من المعتربات أن الفراسخ لا تعتبر فيها بل المعتبر الأيام وقريب منها المراحل
 خلافا لبعض لا يفتي بقولهم – رحمة الله عليهم أجمعين – . وفي الدر : ولا اعتبار بالفراسخ
 على المذهب ” . وبين علته المحشي المذكور بقوله : لأن المذكور في ظاهر الرواية اعتبار ثلاثة
 أيام²⁹ كما في الحلبة ، وفي الهداية³⁰ : وهو الصحيح . وعلل في الشرنبلالية بكونه مخالفا
 للنص الصريح . وفي المراق الفلاح : وقدر بالأيام دون المراحل والفراسخ³¹ . وفي الهندية³²
 نقلا عن البحر³³ : تعتبر المدة من أي طريق أخذ فيه .

[مبدأ الاحتياط في الفقه]

وبعد تمهيد هذه المقدمات بالنقول أن ساداتنا أيضا قد صرحوا بأن المسافة إذا
 اشتمت على المسافر في كونها مسافة السفر الشرعي أو أقل منها يلزم عليه إتمام الصلاة
 احتياطاً³⁴ والعبد المشترك بين المقيم والمسافر إذا لم يستخدمه بالمناوبة يتم ويصوم ترجيحاً
 لجانب الاحتياط لكونه لازماً في باب العبادات كما قال به الإمام – رحمه الله – .
 ثم نقول في ثبوت ما اخترناه من جانب الاحتياط على طريق إرخاع العنان أن ما
 ذكرناه من الأدلة والحجج إن لم يثبت الحكم عندكم قطعاً أفلا يكفي لإثباته ظناً وإيرائه شبهة
 في الحكم ، والشبهة تكفي لعدم ثبوت المسافة وتوجب الإتمام كما سبقت الإشارة إليه مع
 أنهم قالوا بحجية مفاهيم الكتب ، ومسألتنا هذه من المسائل التي تبتني عليها مسائل مهمة
 من قصر الصلاة وإفطار صوم رمضان وترك صلاة الجمعة والعيدين وتمديد مدة المسح وترك

²⁸ موصلي ، الاختيار ، كتاب الصلاة ، باب صلاة المسافر ، ج.1 ، ص.105 ، دار المعرفة ، بيروت .

²⁹ ابن عابدين ، حاشية رد المختار على الدرر المختار ، كتاب الصلاة ، باب صلاة المسافر ، ج.2 ، ص.123 ، دار الفكر ، بيروت .

³⁰ مرغني ، الهداية ، كتاب الصلاة ، باب صلاة السفر ، ج.1 ، ص.132 ، دار الحديث ، القاهرة .

³¹ أبو الاخلاص الشرنبلالية ، مراق الفلاح ، كتاب الصلاة ، باب صلاة المسافر ، ص.83 ، دار المعرفة ، بيروت .

³² حياة ، فتاوى الهندية ، ج.1 ، ص.138 ، دار الفكر ، بيروت .

³³ ابن نجيم ، البحر الرائق ، كتاب الصلاة ، باب المسافر ، ج.2 ، ص.229 ، دار الكتب العلمية ، بيروت .

³⁴ شك مسافر أو وصل بلده أم لا ، ومنها شك مسافر هل نوى الإقامة أو لا ، ينبغي أن لا يجوز له الترخص بالشك . ثم رأيت في التاتارخانية : لو شك في الصلاة أم مقيم أم مسافر صلى أربعاً ويقعد على الثانية احتياطاً إذا شك في نية الإقامة (تحاف الأبصار والبصائر بتبويب كتاب الأشباه والنظائر ص 27).

الأضحية وغيرها مع لزوم الاحتياط في كل واحدة منها ووجوب الاعتناء بشأنها ؛ فنسأل الله تعالى العصمة من التغافل وعدم المبالاة في أمر الدين ، وأن يرزقنا الحقائق والتوفيق واليقين .
الخاتمة

فنسأل الله خيرها ، تحقيق كل حكم إنما يمكن بعد تتبع أسبابه وتعيين علته فإذا أردنا تحقيق الرخص السفرية من جهة الأصول نقول بالضرورة إن علتها المشقة كقول صاحب الفتح : " وهي أي مظنة المشقة العلة في القصر"³⁵ وفي الرد : " أن العلة في الحقيقة هي المشقة وأقيم السفر مقامها و لكن لا يثبت عليها إلا بشرط ابتداء وشرط بقاء ؛ فالأول مفارقة البيوت ، والثاني استكمال السفر ثلاثة أيام "³⁶ انتهى . ولعل من هنا لم يحكموا بالرخصة على الإطلاق لكل مسافر بل عينوا للسفر مدة وبينوا المدة على مراتبهم : ففي الطرق المذكورة بوسائطها الجديدة الفنية المروجة كادت العلة أن تكون منعدمة قطعاً ، سيما فيما دون ثلاثة أيام ؛ فيلزم أن تكون الرخصة كذلك ، وانتفاء الحكم عند انتفاء العلة يجري في كثير من الأحكام كيف لا في إسقاط رخصة ، على أن الاحكام تدور على العلة كما سبقت .

وإذا نظرنا من جهة الفروع وجدنا السبب مجاوزة المكلف المستقبل بيوت مسكنه قاصدا مسافة ثلاثة أيام بالسير الغالب المعتاد ، وهذا السبب فيه شبهة قوية في تحققه مع قيوداتها في الطرق الحديدية والجوية ما لم يكن السير فيها ثلاثة أيام ، فإذا ثبت الشبهة والشك في السبب الموجب لم يتحقق المسبب والموجب لأن الإقامة أصل وثابت باليقين والسفر عارض كما في شرح الملتقى³⁷ ، وكل ثابت باليقين لا يزول بالشك كما حقق في محله اللائق به مفصلاً .

فمن تأمل فيما ذكرناه حق التأمل مع ما يجب عليه من الاحتياط في العبادات سيما في الأصل الذي يتفرع عليه المسائل الشرعية وتدبر في أن البحث دائر بين كثير من المحظورات مثل ترك الفرائض الثلاثة في كل يوم نقض الصيام وفساد الطهارة بتمديد مدة المسح وترك الواجبات و بين ارتكاب الأسائة التي هي أدون من التحريم مع أن اختيار أهون

³⁵ ابن همام ، فتح القدر ، كتاب الصلاة ، باب صلاة المسافر ، ج.2 ، ص. 30 ، دار الفكر ، بيروت .

³⁶ ابن عابدين ، حاشية رد المختار على الدرر المختار ، كتاب الصلاة ، باب صلاة المسافر ، ج.2 ، ص.125 ، دار الفكر ، بيروت .

³⁷ يوسف ضياء الدين ، حاشية الملتقى ، (إبراهيم حلي) ، كتاب الصلاة ، باب السفر ، ص. 49 ، دار صلاح بيليجي ، إستانبول .

المفسدتين عند التعارض والاشتباه مسلم عند الكل لتتكشف له الحقائق ويهتدي إلى الحق بعون الله تعالى وحسن توفيقه .

فليكن العالم التقي الفطن على حذر و احتياط في تطبيق الحادثة بأقوال علمائنا و لنجتنب عن الحكم بشيء إلا بعد استقصاء تام وتأن على مسلك فقهائنا وليكن مطمح نظر من طالع الأرجوزة إلى علة الغلبة والاعتیاد لعدم إمكان سقوط الغالب الشائع عن نظر أهل الاجتهاد هي العمدة في إثبات الحق وبقائها المؤيدات تعصم الفكر عن الزيغ والحق الثابت من طعن الحساد ، ومقصود هذا الفقير تطبيق الحادثة بأصول الفقهاء و قواعدهم بلا إهمال شئ مما اعتبروا في المبحث على دأبهم مع رعاية الاحتياط اللاتق للمقام فالاستفهامات المبسوطة في الاوائل كلها استفسارات لا إنكارات وما يشتبه قول المجتهد فكسب المطلوب من القواعد فالمرجو من جانب الأساتذة والإخوان هو الإصلاح بلا تأخير ، والتبيان ، وتصحيح ما أخطأنا، في معرض البيان والله تعالى يثبينا بفضلته على الخطأ والنسيان ما دام قصد الطالب إدراك الحقائق والبيان يوما يشيب فيه الولدان وصلى الله على سيدنا ونبينا محمد ما دارت الأفلاك وكرر الجديدان و على آله و اصحابه المتورعين في كل أمر وشان وعلى محبيه ومقتديه في كل حين وآن وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين .

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم ،
بسم الله الرحمن الرحيم ،
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام
على سيدنا محمد واله وصحبه اجمعين
• اما بعد فقد شاع سئلة السرفى و
بين علماء البلاد واختلفت آراهم وبيانهم
فى صحا فى الارشاد فكانت خادثة مرهقة فى الوب
وسئلة يتبن عليها الحكم فى الفقهية وهرجدة
مسافة السرفى الطرق الهوائية والمعددية
التي تهرى فيها الوسائط المجددية من البر
والطائرة هل تعتبر فيها مشى الاقدام وسير الابل
كما فى المواضع الباسرة او سير تلك الوسائط ؟
لكثرتهم وكوتون من الوسائط العمومية بوسولهم
الحد الاعتياد . هل فى تلك المسئلة مدخل
وتأثير للعادة ام لا ؟ وهل يمكن وتبينت فى الطرق
المذكورة حكم شرعى يبين بحالهم كما اعتبر الفقهاء
بلى

للجبل والبحرام لا ؟ اقول ومن الله التوفيق ان
أكثر الفقهاء الخنفية انفقوا على ان مدة السفر ثلاثة
ايام بل بالها بدلالة الحديث المعروف بينهم • مع
المقيم يوماً وليلة والمسافر ثلاثة ايام والليلها واحد
بعضهم وجه ذلك بان المشقة الكاملة التي استمرت على
للخنفية فى علم الاصول انما تحقق فى اليوم الاول لكونه المشقة
فى سكة عند ابتداء السفر وفى الثالث بوصولها الى
وفى الثاني يتبين سكن السفر وتبينت له . وذلك
انما تنصت فى ثلثة ايام لا بعد ذلك كما فى الحديث
ولذلك دعى الفقهاء وهم لله تلك الحكمة فى كل طريق
معلمين ذلك بقولهم لان الاثر لا يدان ان يكون ملائمة
للبؤثر كما فى الايضاح • مع ان الحكم بدو مع علمها
تم انهم بينوا ومروا ان للبحر مسافة تختص به
والبر مسافة تختص به وتختلف مسافة البحر . وفى البر
مسافة الجبل تختلف الصحراوات ففى كل موضع يتبين
السير الاقرب بحاله وفى كل تعبير المسافة سير يكفى

Müellif nüshasının ilk sahifeleri

وقد وقع الفراغ عن ترتيبه وتبييضه فى اليوم الثانى والثين من
فى القعدة المباركة فى سلك شهر رجب وبعين بعد
ولحماة والفتحة سيدة الكونين على مزية الحق التقدير
المعتر بالبحر والتقدير من اقدم العلماء المتخلفين
اجل لفتراء عمان من لى سلطان لظهور يومى
المسود معونته ارضوم صاها لله
عن جميع البلديات والموسم
اميرت يا حى يا قيوم
قد بمت
عازوهى

الصفحة الاخيرة من نسخة المؤلف

Müellif nüshasının son sahifesi

2. Sefer Risalesinin Tercümesi

[Mukaddime]

Besmele, hamdele ve salveleden sonra bil ki, seferilik meselesi zamanımızda şehirde yaşayan ulema arasında yaygınlaşmış ve irşat meclislerinde (sempozyum vb.) fikir ve beyanatları farklı farklı olmuştur. Binaenaleyh bu mesele şeriatta bir takım hükümlerin kendine bina edildiği, dayandığı mühim bir mesele ve hadise haline gelmişti. Bu meselede, uçak gibi hava yollarında; tren gibi yeni vasıtalarla hareketi sağlayan demiryollarında seferilik meselesindeki mesafeyi belirlemektir. Bu yollarda, diğer seferilik yapılan yerlerde olduğu gibi yaya ve devenin hareketi nazar-ı dikkate alınır mı? veya çoğaldıkları için örf haline gelmeleri sebebiyle umuma ait vasıtalarından olduğu için bu vasıtaların mesafesi yeniden belirlenecek mi?

Bu meselede örfün bir dahli ve tesiri var mıdır, yoksa yok mudur? Fukaha'nın dağa ve denize ait mesafe değerlendirmesinde bulunduğu gibi bahsi geçen yollar hakkında onların konumuna uygun şer'i bir hüküm ileri sürmek ve ispat etmek mümkün müdür, değil midir?

[Seferilikte Süre Veya Mesafe]

Ben derim ki, muvaffakiyet Allah'tan olmakla birlikte, Hanefi fukahasının ekserisi seferilik süresinin kendi aralarında maruf olan “ *mukim bir gün bir gece, misafir üç gün üç gece mesh eder.*” Hadisinin delaletiyle seferilik müddetinin gecesiyle birlikte üç gün olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Kimileri bunun izahının “ usul-ü fıkihta hafifletmeye gerekçe olarak nazar-ı dikkate alınan tam bir meşakkat gerçekleşse, bahsi geçen sürede olacağı biçiminde izah edilmiştir.” Çünkü yolculuk yapan kimse, yolculuğun başında kendi evinde sayılacağı nedeniyle bir günde gerçekleşmez. Aynı şekilde üçüncü günde de gideceği yere ulaştığı için bu (tam meşakkat) yine gerçekleşmez. İkinci günde ise seferi olacağı yerden hareket edip ve orada geceleyeceği için tam bir meşakkat düşünülemez. “ Cevhere’de olduğu gibi bu düşünülse düşünülse üç gün için düşünülür. Üç günden aşağı olması durumunda düşünülemez. İşte bu yüzden fukaha (ra) bu hükmün her yolda hatta denizde “ *eserin, kesinlikle müessirine uygun olması gerekir.*” Gibi ifadeleriyle gerekçelendirmişlerdir. Nitekim “İzah”da da “*hükümler illetleriyle devir daim yapar.*” Biçiminde açıklama yapılmıştır.

Hem sonra ulema denize, denizinkine muhalif karaya has; karada da sahranın kine (çöllerinkine) ters bir mesafenin olduğunu beyan ve izah etmişlerdir. Bu demektir ki, her yerde o konuma uygun bir hareket etmeyi nazar-ı dikkate almışlardır. Alayında da genel ve geçer normal bir mesafeye nazar-ı dikkate almışlardır. Binaenaleyh azlığı çokluğu “hızlılığı yavaşlığı” nazar-ı dikkate

alınmaksızın mesafe bakımından “deniz”in hükmünün “kara”nın kinden farklı olduğuna göre şimdi melik ve gafur olanın yardımı ve üstelik (yolculuk bakımından) güvenli olmaya daha yakın olmasıyla birlikte şeriat-ı garrada hava yollarına ait bir mesafe hükmünün olması gerekmez mi? Hareketin sahradakine nazaran daha yavaş olduğu için dağ yolculuğuna ait bir hüküm sabit olduğuna göre, kara yolculuğuna ters olan bahusus hele hele havayollarına ve demiryollarına ait bir hüküm ispat edilmez mi?

[Seferilikte Mutat Vasıta ve Yolun Durumu]

Akıllı ve zeki bir kimse insaf nazarıyla bakıp ve fukahanın seferlikteki hareketi, orta olmayla (mutad) kayıtladıklarına bunu da mutat ve genel olmakla gerekçelendirdiklerine ve postacının, bisiklete binenin âdetin dışına çıktıkları için mutat ve genel olan diye nitelendirmeye uygun olmadıklarına derince baktığında bunun böyle olduğunu görecektir. Ve yine her yerde daha önce geçen hükmü nazar-ı dikkate aldıklarına “Zahiru’r-rivaye” de olmamasına rağmen karada ve denizde olduğu gibi üç günlük hareket olduğunu nazar-ı dikkate aldıklarına baktığında yine bunu görecektir. Şimdi bahsi geçen süreyi öne çıkardıklarına göre yeni vasıtalarla hareket etmenin sahrada ve dağda hareket etme arasındaki farkın azlığını söylemek veya fukahayı izamın özellikle çoğalmasına ve gündün güne beldeleri sarmasına göre bu yeni yolları görmeleri durumunda denize ait bir açıklamada buldukları gibi bu yollara uygun bir mesafeyi hüküm olarak ortaya koymayacakları ve böyle bir beyanda bulunmayacaklarını ileri sürmek mümkün müdür?

Evet, ilim ve fıkıh ehli için, fukahanın postacının ve mahmuzlanan atın ve benzeri hareketleri nazar-ı dikkate almadıklarında bir kapalılık yoktur. Ne var ki, ulema bunun gerekçesini “örfün dışına taşıdıkları ve nadirattan oldukları için hüküm açısından değerlendirilmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Çünkü hükümler genel ve herkesi kapsamına göre verilir. Diğer bir ifade ile yerinde de beyan edildiği gibi, “*hükümler fertlere göre değil, cinse göre verilir.*” Binaenaleyh şöyle demek mümkündür. Yeni vasıtalar ve onlarla hareket etmek için “çoğunluk noktasına ulaşmadıkları ve geçmiş zamanlarda ve ilk çıkışında olduğu gibi zamanımızda örf halini almadıkları ve çoğunluk sınırına ulaşmadıkları gibi bir hüküm verilebilir.”

İhtiyat tarafını destekleyen açık delillerden birisi de fukaha efendilerimiz telifatlarının çoğunda şöyle bir açıklamada bulunmuşlardır: “Bir beldenin biri seferilik mesafesine giren, diğeri ise girmeyen bundan daha düşük olan iki yolu olsa, birinci yoldan gidene seferilik hükmü icra edilir. Ama ikincisinden gidene edilmez.” İsterse bu her iki yolculuk karada isterse birincisi karada, diğeri denizde olsun fark etmez. Aksi de böyledir. Binaenaleyh ortaya çıkan şekil “Fetavayı Cihangiriye (Hindiyye)”de olduğu gibi uçtür. Binaenaleyh de-

miryollarıyla yolculuk yapan hakkında “demiryolları ve yaya yolları aynıdır. Çünkü bu iki yoldan her biri fukahanın ifadelerinde böyle açıklanmıştır denilebilir mi?” veyahut da onların ifadelerinde farklılığın ilgili yolun birden fazla olmasına; sizin dediğinizdeki ihtilafın ise “vasıtada” olduğu söylenebilir. Binaenaleyh “kıyas mea’l-farik” olmuştur ki, bu kesinlikle batıldır. İhtilaf, vasıtanın ihtilafından kaynaklanan yol hakkındadır. Vasıtanın farklı olmasının mani olmayacağı ise onların kara ve deniz açısından şekillendirdikleri bahsi geçen misallerden anlaşılmalıdır. Hem sonra “deve ve yaya yürüyüşü” gibi ifadelerindeki “deve ve yaya” efendimiz Mevla Abdulhalim’in Dürer haşiyesinde “Mecmu’un şerhinde ve Tahavi’de kafiiledaki deve ve yayalar açıklanmıştır. Kuhistani’de ise “bu iki hareket kendileri dışındakilerden kinaye olsun diye zikre tahsis edilmişlerdir.” Biçiminde bir ifade vardır. Ki bu Tahavi ve Tahavi’nin dışındaki şerhlerde de böyle zikredilmiştir. Ne var ki burada “başkası” ifadesi Camiu’s-sağır’ dekine uyularak dile getirilmemiştir. İşte buradan fukahanın “deve ve yaya yürüyüşlerinden” kasıtları kafilenin yürüyüşüdür. Zamanımızda meşhur ve genel olan “kafile”, karada hiç şüphesiz tren kafilesidir. Bu takdirde bizim tercih ettiğimiz her açıdan fukahanın görüşüyle aynilik arz ediyor demektir.

Türkçe tefsir sahibi zamanının mukteda bihi Elmalılı diye meşhur olan Muhammed Hamdi Efendi de “sizden kim hasta ve yolcu olursa” ayetinin tefsirinde demir yollarını nazar-ı dikkate almış ve bu konuyu derince incelemiş makamının iktizasına göre de yeni fikirler ileri sürmüştür. Aynı şekilde hocamız Erzurum müftüsü Hacı Muhammed Sadık Solakzade Efendi de defalarca bu şekilde fetva vermiş nerde ise itiraz ve inkâr kabul etmeyecek derecede yeni vasıtaları gerekçelere bağlamıştır. Akıl da şunu destekler: yaya yürüyüşüyle üç günde kat edilen mesafe bir günün bir kısmında kat edilirse ve bu çokça tahakkuk etse asırlar boyu insanın örflerinde süreklilik arz etse bile “hafifletmeye medar olmaz” kaldı ki, her meşru olan makul olandır. Münye’nin şerhi Dür’de “*Rivayet kendisine muvafakat ettiğinde dirayetten, akıldan ödün vermek uygun olmaz ve yukarıda bahsi geçen hadisin “umumluğu da buna cevaz vermez”* muvaffakiyet Allah’tandır, bize düşen inceleme konusunda tam bir teemmül ve tefekkürdür.

Eğer karşı taraf mecmua-i cededede zikredilen başlıklarla bize karşı çıkarsa ona “denizden alınan me’hazlar da bu zamanda bizim dediğimizi teyit eder. Çünkü ilgili mesele örf haline gelmesi değerlendirmesine dayanır” diye cevap veririz. Eğer “seferilik mesafesi belirlenmiş ve sabitlenmiştir dolayısıyla bu konuda fikir yürütmeye cevaz yoktur derse biz deriz ki, bu kabul edilemez ve bu olamaz. Çünkü Reddü’l-Muhtar sahibi müteahhirin mukteda bihi sağlam ve derin bilgiye sahip olan sefer konusunda Bedayi’dan naklen “her şeyde -yolda- mutad olan seyir, -hareket- nazar-ı dikkate alınır. Bu ise insanlar

nezdinde bellidir. Dolayısıyla karışıklık esnasında onlara müracaat edilir” demektir.

Ulemanın görüşlerinden ve gerekçelendirmelerinden sarf-ı nazar eden mukallit “bunlarda örfün medhali ve tesiri yoktur.” Diye bir değerlendirmede bulunmasın. İhtiyar’da da mutat ve vasat olduğu için “deve ve yaya yürüyüşü” ölçü alınmıştır. Kuhistani’de ve İnayetü’t-tevfik’te adet dışı kaldıkları için hızlı ve yavaş hareket değil de orta harekete yer verilmiştir. Yukarıda Sahib-u Redd’in naklettiği de cevap konusunda açıktır. İhtiyar’da da “genel olduğu için vasatı (ortayı) nazar-ı dikkate aldık denilmektedir. Nihaye’de de “bu ikisi seyir bakımından insanların örfüne paraleldir. Hükümse genele ve umuma göre verilir. Âdetlerin (örfün) farklı olması bedihiyattandır (tartışılmaz) denilmiştir. Ölçünün “mekanı” olduğu, dolayısıyla enine boyuna mesafe değişmez sanılmasın. Çünkü ulema pek çok değerlendirmelerinde yüz ölçümlerinin nazar-ı dikkate alınmayacağını tam aksine nazar-ı dikkate alınanın “günler” ifadesi olduğu ve merahil (kaç merhale) sözünün de buna yakın olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Bazıları muhalefet etmişlerdir ama (alayının üzerine Allah’ın rahmeti olsun) bunların görüşlerine göre fetva verilmez. Dür’de “mezhebimize göre yüz ölçümüne itibar yoktur” denilmiş ve bunun gerekçesine mezkûr muhaşşi (haşiye yazan) “çünkü Zahiru’r-rivayede geçen Hilye’de ve Hidaye’de olduğu gibi üç gündür” diye ifade etmiştir ki, sahih olan da budur. Şürünbilali’de ve Meraki’l-felah’da bunun açık nassa muhalif olması gerekçesine bağlanmış merhale ve yüzölçümü değil, eyyam (günler) ifadesiyle değerlendirilmiştir. Hindiyeye’de Bahr’dan naklen “müddetin gidilen yola göre değerlendirilmesi” söylenmiştir.

[Fıkıhta İhtiyat İlkesi]

Bu mukaddimleri nakillerle ifade ettikten sonra fukaha efendilerimiz şu açıklamayı da yapmaya çalışmışlardır. Yolculuk yapan kimseye mesafenin şer’i mesafe olmasında veya daha az olmasında şüphelenirse ihtiyaten namazını tam kılması gerekir. Mukim olanla misafir olanın müşterek kölesi şayet bunlara sırayla hizmet etmiyorsa ibadetler konusunda gerekli olduğu için ihtiyat tarafını tercih ederek hem namazını tam kılar hem orucunu tam tutar. Nitekim İmam-ı Azam rahmetullahi aleyh de böyle demiştir.

Sonra biz tercih ettiğimiz ihtiyatın varlığı konusunda işi biraz daha gevşeterek şöyle demekteyiz: İleri sürdüğüm deliller ve hüccetler size göre kesin hüküm ortaya koymasa bile hüküm açısından zan ifade etme ve bir şüphe ortaya koyma bakımından yetmez mi? Mesafe sabit olmadığı için şüphe yeter ve tamamlamayı gerektirir. Daha evvel de buna bir işaret geçmişti. Kaldı ki onlar kitapların ifadelerinin hücciyetini, delillliğini söylemişlerdir. Bizim bu meselemizde kendisine “namazı kısaltma, ramazan orucunu yeme,

Cuma ve bayram namazlarını terk etme, mesh müddetini uzatma, kurban kesme vesaire şeyleri terk etme gibi kendisine önemli meselelerin dayandığı” mesailendir. Bunların her birinde ihtiyatı ele almak ve her birine itinanın vücubu da gerekmektedir. Allah-u Teâlâ’dan dini konularda gaflet etmekten ve “adamsendeciliğinden” muhafaza etmesini, hakikatlere muvaffakiyet ve yakın inançlarla rızıklandırmasını isteriz.

Hatime

Allah’tan en iyisini isteriz. Her hükmü gerçekleştirmek mümkün olsa sebeplerini araştırmak ve illetini belirlemekle olur. Şimdi biz “seferilik ruhsatını” usul açısından incelemek istersek kaçınılmaz olarak şöyle dememiz gerekir. Sahibu’l-feth’in de dediği gibi seferilik illeti “meşakkattir” yani namazın kısaltmasının gerekçesi “meşakkat sanısı”dır. Reddül-Muhtar’da ise gerçekte illet meşakkattir, seferilik ise onun yerine konulandır. Ne var ki bunun illet olması, ancak başlangıç ve beka (sürdürülür) olması şartıyla sabit olur. Birincisi (başlangıç) şehirden ayrılmak, ikincisi ise üç güne tamamlamakla tahakkuk eder. Kim bilir işte belki de bu noktadan hareketle ulema efendilerimiz mutlak manada her misafire ruhsat vermemişler tam aksine seferilik için bir süre belirlemişler ve bu süreyi de kendi meratiplerine göre beyan etmişlerdir. Yeni fenni vasıtalarla göre mezkûr yol konusunda illet nerdeyse kesinlikle yok olmuş vaziyettedir. Hele hele üç günden aşağı olan sürelerde, binaenaleyh ruhsatın da buna göre alınması gerekir. İletin yokluğunda hükmünün de olmayacağı pek çok hüküm için geçerlidir. Ruhsatı düşünmede nasıl böyle olmasın daha evvelden geçtiği gibi hükümler, gerekçelerine göre şekil alır.

Meseleyi furu açısından ele alırsak sebebini bağımsız mükellefin mutat olan harekete göre üç günlük mesafeyi hedefleyerek meskeninin bulunduğu yerin evlerini geçmesi şeklinde buluruz. İşte bu sebebin gerçekleşmesinde derin bir şüphe vardır. Hele de üç gün hareket olmayacağı nazarı dikkate alındığında demir ve havayollarındaki kayıtlar nazar-ı dikkate alınırsa... Hükmü mucip olan sebepte şek ve şüphe sabit olunca netice ve mucep te tahakkuk etmez. Çünkü “mukimlik asıl ve yakinen sabit seferilik ise arızidir.” Multeka şerhinde de böyle geçmektedir. Mahallinde de oraya uygun detaylı bir şekilde geçtiği gibi her “yakın şek ile zail olmaz.”

Şimdi kim bu bahsettiklerimiz hususunda gerçek manada tefekkür eder hele hele de ibadetler konusunda ihtiyatın vacip olduğunu düşünür şer’i meselelerin kendisine dayandığı usul kaidelerini nazar-ı dikkate alır ve bu konunun her gün üç vakit farz namazını kısaltma, orucunu bozma, Mesih müddetini uzatmak suretiyle taharetini ifsat etme ve vacipleri terk etme ile harama yakın seyyielerini irtikâp etme arasında dönüp dolaştığı konusunda tefekkür ederse meseleye daha vakıf olur. Kaldı ki, tearuz ve karışıklık anında

dinen fasit olan iki şeyin ehvenini tercih etmek tarafından hakikatlerin anlaşılması- Allah'ın yardımı ve hüsn-ü tevfiğiyle hakka ulaşması için- hepsince mütellemdir.

Binaenaleyh muttaki ve zeki âlim hadiseleri ulemanın görüşüne tatbik etme konusunda bir çekingenlik ve ihtiyat üzere olması gerekir. Bir şeye karar vermek fukahanın metoduna göre ancak tam bir araştırma ve teenniden sonra mümkün olur. Galip olan illete ve örf'e tahmini bakan kimsenin görüşünden uzak olmalıdır. Çünkü galip ve genel olan şeyin içtihat ehlinin nazarından düşmesi imkânsızdır ki, hakkı ispatta temel olan da budur, geriye kalan destekleyici unsurlar hasitlerin ta'nından, kaymalardan fikri korurlar. Bu fakirin maksadı da kendi adetleri üzere ve makama uygun ihtiyatın nazar-ı dikkate alınmasıyla birlikte efendilerimizin nazar-ı dikkate aldıkları herhangi bir şeyi es geçmeden ilgili hadiseyi fukahanın usulüne ve kaidelerine tatbiktir. Binaenaleyh başlangıçta serdedilen sorular, inkâr manasında değil izah isteme manasında sorulardır. Müçtehidin kavline benzeyenler de esas olan kaideleri elde etme çabasıdır. Binaenaleyh hocalarımız ve kardeşlerimiz tarafından beklentimiz, hiç tehir etmeden açıklamalarda bulunmak ve beyan sadedinde hata ettiğimiz şeyleri düzeltmektir. Allah-u Teâlâ talibin kasti hakikatleri idrak etmek ve açıklamak olduğu sürece çocukların bile ihtiyarladığı günde hata ve nisyanlarımıza lütfuyla muamele ederek Allah bizi mükâfatlandırsın. Felekler dönüp dolaştığı ve cedidanlar tekerrür ettiği sürece salât-u selam efendimiz ve nebimiz Hz. Muhammed'e, âline, her iş ve durumda takva içinde olan ashabına, onları her an ve her zaman sevip ve yolunda gidenlere olsun. Bütün peygamberlere selam olsun. Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun...

Tertip ve temize çekilme işlemi, 22 Zilkade 1377, tarihinde gerçekleşti. Acziyetini itiraf eden hakir, fakir, ulemanın ayaklarının tozunu gözüne sürme bilen Tortumlu Hacı Süleyman oğlu Erzurum fetvahane müsevvidi Osman (Bektaş). Allah Erzurum'u bütün bela ve kederlerden korusun. Âmin...Yâ Hayyü Yâ Kayyûm...

Sonuç

Sefer risalesinin, ilim dünyasında makes bulması ve pek çok ilmi mahfillerde tartışılması onun ne kadar önemli bir ilmi eser olduğunu göstermektedir. Osman Bektaş hoca sefer risalesinde kadim gelenekte olduğu üzere delillere istinat etmesinin yanında usulü fıkıhla da mevzuyu temellendirmesi ayırıcı bir özelliktir. O'nun Seferde illeti tespit noktasında "*tam meşakkat*"in gerçekleşmesinin gereği üzerinde hassasiyetle dururken ispat sadedinde illeti tespiti ve "*tam meşakkat*"i diğer vasıflardan ayıklamaya yönelmesi eskilerin ifadesiyle tenkihü'l menat içtihadındandır. Bu konuda karada ve denizdeki bütün sefer hallerini de ele alarak konunun illetini tespitte bütün yönleri atıfta bulunmuş

ve temellendirmiştir. Hatta “*hüküm illetine bağlıdır; illet varsa hüküm var, illet yoksa hüküm de yoktur*” usulü fıkhıta meşhur olan bu asli kurala risalesinin başında dikkat çekmesi, konuyu ta baştan usulle birlikte götüreceğinin kanıtıdır. Ayrıca ibadetlerde ihtiyatın esas olduğundan hareketle, *şek ile yakîn zail olmaz*, kuralına atıfta bulunarak da konuyu bir de kavaidi külliye açısından temellendirmeye çalışmıştır.

Sefer risalesinde usul ve fûruun iç içe işlenmesi, usulün fûru fıkhıta tatbikini göstermesi açısından önemli bir numune olduğu kadar mukayeseli mezhepler açısından da müracaat edilecek nitelikte mevzii bir çalışmadır. Risalede görüşünü destekleyen delilleri ve kaynakları sıralayan Osman Bektaş hoca bir nevi tercih yaptığını da göstermektedir. Diğer taraftan belki de bu risalede illeti tespitite tahrice bulunduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kullandığı eserlerdeki tam meşakkatin illetliğini ispatta veya ihtiyat ilkesine Ebu Hanife'nin ne kadar riayet ettiğini diğer fetvaları da belirterek âdeta şunu demeye getirmiştir. Günümüzde ki iletişim vasıtalarını Ebu Hanife görseydi böyle hüküm verirdi. Müellifin bu tavrı usulü fıkıh ilminde tahrir olarak ifade edilir. Fakat bunu açıkça söylememiştir. Çünkü usulen tahrir yapanın mezhep imamına doğrudan isnat etmesi yerine onun usulüne isnat etmesi esastır. Bir manada onun fetvalarından ve usulünden hareketle biz bu sonuca ulaştık demektir.

Risalede temel usul ve fûru fıkhı kaynaklarından istidlal etmesi ve konuyu derinlemesine tahlili, müellifin mudakkikliğine ve muhakkikliğine ortaya koymuştur. Çünkü risalede sefer konusuyla ilgili eski yeni önemli eserlere atıfta bulunmuştur. Bu yönüyle risale tam bir ilim mahsulü olmasının yanında genç araştırmacılara bir konuda derinleşmenin ve ele almanın nasıl olması gereğine en güzel bir misal de teşkil ettiği kanaatindeyiz.

Kaynakça

Aktan, Hamza, “*Seferilikte Zaman ve Mesafe Kriteri*”, Seferilik ve Hükümleri İSAV, İstanbul, 1997.

Arı, Ahmet Faik (Hemşinli Molla Oğlu), *Sefer Bahsi Hakkında*, (Basılmamış çalışma)

Atar, Fahreddin, “*Genel Olarak Seferilik ve Hükümleri*” Seferilik ve Hükümleri İSAV, İstanbul, 1997.

Ayar, Talip, *Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği*, (1826-1922) DİB Yayınları, Ankara, 2014.

Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahibü'l-Buhari*, 1993.

Erdoğan, Mehmet, *Sefer Hükümleri ve Abkâmın Değişmesi. Seferîlik ve Hükümleri*, İSAV, İstanbul, 1997.

Erkal, Mehmet, “*Seferle İlgili Mesafe Ölçüleri*”, Seferîlik ve Hükümleri İSAV, İstanbul, 1997.

Haddâdi, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebidi, *el-Cevheretü'n-neyyire ala Muhtasari'l-Kuduri*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

Hallaf, Abdulvehhap, *İlmü Usulî'l-Fıkıh*, İstanbul, 1984.

Heyet: Burhanpurlu Şeyh Nizam, Şeyh Vecihüddin, Şeyh Celaeddin Muhammed, Kadı Muhammed Hüseyin, Molla Hamid, *el-Fetava'l-Hindiyye*. Beyrut, tsz.

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz Dımaşki, *Hâşiyetu Reddül-muhtar ale'd-dürri'l-muhtar*, Daru'l-fıkr, Beyrut.

İbnü'l- Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye fi Tabakâti'i-Kurrâ*, Mektebe-i Hancı, 1932.

İbn-i Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddin, Ahmed, b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâiz-Zemân*, Darus'sadr. Beyrut.tsz.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el- Müsned*, İstanbul, 1982.

İbnü'l-Hümam, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid, *Şerhu Fethü'l-kadir*, Daru'l-fıkr, Beyrut.

İbn Melek, İzzeddin Abdüllatif b. Abdülazîz b. Eminateddin , *Şerhu Mecmai'l-bahreyn* Yazma, tsz.

İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısri Hanefi, *el-Bahrü'r-raik şerhu Kenzi'd-dekaik*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.

Kasani, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi. *Bedaii's-sanai' fi tertibi's-şerai'* Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Kemal Paşazade, Şemseddin Ahmed b. Süleyma, *el-İzahu'l-islâh fi'l-fıkhi'l-hanefî*, Yazma.

Kuhistani, Şemseddin Muhammed b. Hüsameddin el-Horasani *Câmiü'r-rumuz fi şerhi'n-Nukaye*, Daru'l-Emare, Kalkuta, 1858.

Molla Hüsrev , Hüsrev Mehmed Efendi, *Dürerü'l- hükkam fi şerhi Gureri'l-abkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1978.

Merginani, Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu bidâyetü'l-mübtedi*, Daru'l-hadis , Kahire.

Mevsli, Ebu'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud, *el-İhtiyar li-ta'lîlî'l-muhtar*, Daru'l-marife, Beyrut.

Müslim, b. Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburi, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul, 1981.

Nesai, Ahmed b. Şuayb b. Ali, Sünenü Nesai, Beyrut, 1988.

Nesefi, Ebu'l-Berekat, *Keşfü'l-Esrar*, 1986.

Şeybani, Muhammed b. Ebi'l-Hasan, *el-Camiu's-Sağir*, A'lemu'l-kutub, Beyrut, tsz.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısırî, *Muhtasarü't-Tahavi*, Daru'l-ihayai'l-ulum, Beyrut, tsz.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizi*, İstanbul 1981.

Turan, M. Fatih "Son Dönem Erzurum Müftülerinden Osman Bektaş Hoca ve Sefer Risalesi" Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, Erzurum, 2007.

Şürünbülali, Ebü'l-İhlas Hasan b. Ammar b. Ali, *Meraki'l-felah bi-İm-dadi'l-fettah şerhu Nuri'l-izah*, Daru'l-marife, Beyrut.

Yaylalı, Davut, "Seferilik Hükümler", Seferilik ve Hükümleri İSAV, İstanbul, 1997.

Yazır, Elmalı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul, 1979.

Yusuf Diyaüddin, İbrahim, *Hâşiyetü'l-Mültekâ*, Salah Bilici, İstanbul.

Zehebî, Şemsuddin Ebu Abdillah , *Marifetü'l-Kurrai'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-âsâr*.

Zirikli, Hayruddin, *el-A'lam*. Beyrut, 1969.